

BORSOVA HATÁRVÁRMEGYE TERMÉSZETI FÖLDRAJZA*

Száz éve múlt, hogy a Magyar Történelmi Társulat folyóiratának, a *Századok*-nak első számaiban nagyszabású vita kerekedett Árpád-kori megyeszervezetünk kialakulásának időpontjáról, eredetéről.¹ A különböző indíttatású és súlyú vélemények megjelenésétől számíthatja kezdetét az a nagyszabású kutatómunka, amelynek alapvetéseit szinte évtizedenként lerakták.²

Az első, a hipotézis szintjén mozgó próbálkozásokat, a kiadott és a hozzáférhető okleveles anyag növekedésével egyre szilárdulóbb fogalmak, majd szintézisek váltották fel, s ezen belül — különösen a névtudomány eredményeinek felhasználásával — születtek új elméletek.³ Megyészervezetünk eredetének kérdése napjaink történetírásában is lényeges helyet foglal el.⁴

Az utóbbi évtized eredményeit tekintve, lényegében két álláspont körül kristályosodnak a nézetek. Az egyik oldalon MOLNÁR Erik álláspontjáról kiindulva, a korábbi frank megyeszervezet átvételének, német orientációjú elméletével szemben leszögezük: „Molnár Erik óta világos a szláv megyeszervezet továbbélése a honfoglalás után s ennek újjáéledése az államszervezés idején”,⁵ továbbá: „a királyi birtokok a legfejlettebb területeken is legfeljebb — hogy Erdélyi szavaival éljünk — a „frank — szláv” aránylag kezdetleges megyeszervezetbe illeszkedtek bele, amennyiben ezek túlélték a honfoglalást követő évszázad viszontagságait. Még sokkal kezdetlegesebbek lehettek a feltételek az újonnan megszervezett területeken, az itt megszervezett megyékben.”⁶

Az ezzel ellentétes véleményt képviselő GYÖRFFY György úgy véli: „Ellentmondana a társadalom fejlődéséről alkotott képünknek, ha feltennénk, hogy a magyarok ezeket az itt talált dunántúli frank comitatusokat vették át, akár úgy, hogy beleültek, akár úgy, hogy lemásolták. Nemcsak ezeket nem vették át, de még a pannonszláv hűbéres fejedelemség székhelyén lévő várból sem lett vármegyeszékhely.”⁷

* E dolgozat a szerző „Borsova határvármegye kialakulása” című kandidátusi értekezésének előszava.

¹ BOTKA 1870 – 1872.; BOTKA 1872.; BALÁSSY 1872.; BALÁSSY 1873.; LEHOCZKY 1872: 455 – 466., PAULER 1882: 202 – 222.

² PESTY 1880.; PESTY 1882.; KANDRA 1884: 9., skk., TAGÁNYI 1901: 227 – 230., TAGÁNYI 1913: 510 – 541., MÁLYUSZ 1922: 19 – 36., HOLUB 1929: 19 – 34., HOLUB 1938: 71 – 106.

³ SZABÓ 1937: 35 – 42., FÜGEDI 1938: 9 – 25., BALÁZS 1939: 2 – 40., ICZKOVITS 1939: 5 – 13., MAKSAI 1940: 21 – 30., JAKÓ 1940: 22 – 31.

⁴ MOLNÁR 1949: 105 – 106.; GYÖRFFY 1958: 27 – 47.; LEDERER 1959: 93., skk., GYÖRFFY 1963: passim.

⁵ LEDERER 1959: 99.

⁶ LEDERER 1959: 116.

⁷ GYÖRFFY 1958: 34.

GYÖRFFY nemcsak a frank, de a szláv minta átvételének lehetőségét is elutasítja azzal a megokolással, hogy „a magyar vármegyék szláv zsupákra nem vezethetők vissza, mert a Duna két partján fekvő magyar vármegyék, pl. Győr, Komárom és Esztergom 896 előtt felerészben a Morva birodalomhoz, felerészben a frank fennhatóság alatt lévő pannonszláv fejedelemséghez tartoztak.”⁸

Végül mindkét nézet képviselőivel szembeállítja új elméletét, amely szerint „a vármegyének a nemzetiségi szállásterületből, ill. a várral rendelkező nemzetségszűz uralmi területéből való alakulása minden olyan megye esetében levezethető, ahol a birtokviszonyokat és a nemzetségi hagyományokat ismerjük.”⁹

A kiragadott szemelvényekkel tulajdonképpen érzékeltetni akartuk a mai marxista történetírás két uralkodó nézetét, amely között számos, néha a kettőt egymáshoz békíteni kívánó vélekedés foglal helyet.¹⁰ Bizonyos azonban, hogy a nézetek sokrétűségéhez képest csekély írásos forrásanyag a jövőben sem fog növekedni, ezért közös jellemzője valamennyi álláspontnak az a kimondott, vagy elhallgatott óhaj, amely szerint a társtudományok, főképp a régészeti kutatómunka, döntő adatokat szolgáltathatnak e vitában.

Mintegy negyedszázada merült fel a középkori régészet igazán kimagasló művelésének az igénye.¹¹ Ha az elmúlt két évtizedben végzett régészeti feltárások színtereit s azon belül eredményességét nézzük, megfigyelhető e tudományág egyre érzékenyebb reagálása megoldatlan *történelmi* kérdések iránt.¹² Így kerülhetett sor a X – XI. századi magyar társadalom régészeti emlékeanyagának elemzésén belül, a megyerendszer kutatására is. Árpád-kori megyeink kialakulásának vizsgálata közben régészeti eredményekre mindeztideig nem támaszkodtak, de megfelelő feltárások hiányában nem is támaszkodhattak. Jogosnak érezzük ennek alapján mondani, hogy egy Árpád-kori vármegye – jelen esetben *Borsova* – létrejöttének, két és félszázados múltjának elemzése során, e munka kísérli meg első ízben *jobbára* régészeti forrásokra építeni megállapításait. Erre a módszerre egyébként, a tatárjárással felbomló, s nemcsak nevében, de területileg is újjászülető vármegye 1241 előtti írásos forrásainak mennyiségét tekintve, egyenesen rá is vagyunk kényszerítve.

Az Árpád-kori *Borsova* határmegye (*marchia*) a Kárpát-medence északkeleti részén feküdt (*12. kép*). Területére, kiterjedésére nézve már kezdetben sem volt egységes álláspont, mint ezt *BOTKA* Tivadar sorai bizonyítják: „tudásaink *Borsovát* és *Bereget* egy vármegyének tartják, s a két nevet synonymának veszik. Ezen vélemény némi részben való, de nagy részben valótlan.”¹³

Nem kívánjuk azonban e múlt századi vitát ismételtelen felújítani, ugyanis *Bereg* megyéről írott történelmi földrajzának bevezetőjében *GYÖRFFY* György biztosan szögezhetette le: „A XIII. századig fennálló *Borsova* megye területét a megyemegjelölésekből, a borsovai várbirtok elterjedéséből és a borsovai esperesség kiterjedéséből pontosan megállapíthatjuk.”¹⁴ A felsorolt forrásokból egyértelműen kiderül, hogy *Borsova* megye nemcsak a későbbi *Bereg* megyét foglalta magába, de a Tiszától nyugatra és délre elterülő Felső-Szabolcsot, a későbbi *kisvárdai* alesperesség területét is.

⁸ GYÖRFFY 1958: 42.

⁹ GYÖRFFY 1958: 46., hasonlóképp GYÖRFFY 1963: 494., 836 – 839. Györffy véleményét fogadja el BARTHA 1968: 147.

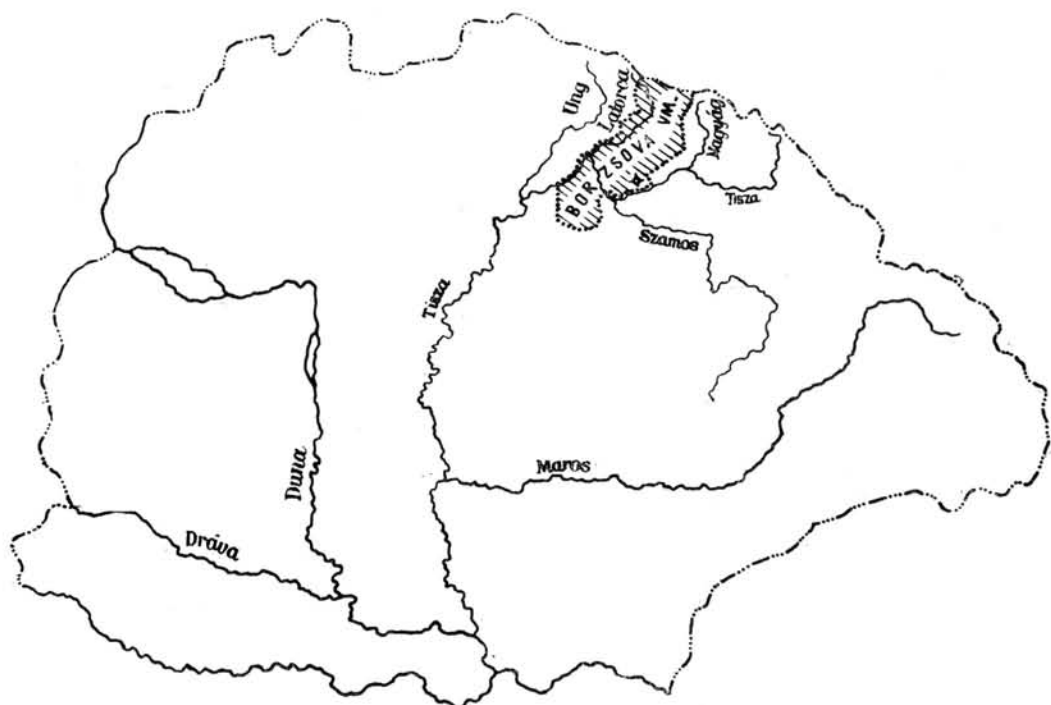
¹⁰ PI. VÁCZY 1958: 334.

¹¹ Összefoglalva ld. MÉRI 1948:

¹² CSATÁRI – MÓCSY 1969: 227 – 265.

¹³ BOTKA 1870 – 72: 396.

¹⁴ GYÖRFFY 1963: 522.

12. kép.

A megye nyugati határvonalának kijelölésére a borsovai esperesség falvait felsoroló pápai tizedlajstrom az elsőrangú forrás. Eszerint a Tiszától délre indulva *Dombrád, Beszterec, Apagy*, (Pócs-) *Petri*, (Mária-) *Pócs*, (Nyír-) *Bogát* vonalon húzódott a határ, majd északkeleti irányban (Nyír-) *Gyulaj*, (Ó-) *Fehértó*, (Bakta-) *Lóránt-háza*, (Nyír-) *Karász*, (Aranyos-) *Apáti* vonalával tér vissza a Tiszához.¹⁶ Az esperesség kisvárdai districtusában fekvő falvak XVI. századi összeírása még pontosabban rögzíti Borsova megye egykori nyugati határát. A már a pápai tizedlajstromban felsorolt falvakat nem számítva, itt tűnik fel (Nyír-) *Bogdány*, (Nyír-) *Tét*, *Magy*, (Kis-) *Léta*, *Ábrány* (elpusztult falu Nyírgyulaj határában),¹⁷ (Nyír-) *Jákó*, *Gemzse* és *Gyüre*¹⁸ neve, jól kiegészítve a korábbi határvonalat.

Okleveleink említenek Borsova megye területén fekvő birtokokat, így a beregi *Badalót*,¹⁹ a szabolesi (Nyír-) *Kércset*;²⁰ borsovai várbirtokot: a Tiszán innen *Kéket*,²¹ (Nyír-) *Pazonyt*, *Mérgesdet*, (elpusztult falu Petneháza határában),²² túl a Tiszán,

¹⁶ 1332 – 5/Pp.Reg: (Vat. I/1. 247, 331, 349, 365.)

¹⁷ Alispáni jelentés 1937-re. 79 – 80.

¹⁸ KÁNDRA II. 448.

¹⁹ 1280: *p. Budulou, in C-u de Bursua . . . iuxta Tysciam* F. V/3. 60.

²⁰ 1282: *t. Kuskyrch, . . . in C-u de Borsua* W. IX. 333., Reg. Arp. II/2 – 3. 3153. reg.

²¹ 1268/365: *t. dicta Kaak erat iob-um Castrì de Bursua, . . . in provincia de Zabouch* W. VIII. 199.

²² 1284: *t. . . . pozdum castrensiùm de Burzua vacuas et habitatoribus destitutas* H. VII. 185., Reg. Arp. II/2 – 3. 3307. reg.; 1282/319: *t-m Castrì nostri Borsua adiacentem in C-u de Zotmar existentem Myrgusd* W. IX. 329.

a későbbi Bereg megye területén *Baktát*, *Cibiket*, *Halábort* és *Nagymuzsajt*.²³ A felsoroltak közül Mérgesdről tudjuk, hogy Szatmár megye területén feküdt,²⁴ Pazon pedig eredetileg is Szabolcs megye területén fekvő várbirtok lehetett.²⁵ Várnépek lakhatták Borzsovát (elpusztult falu Demecester határában),²⁶ és a Szatmár megyei (Nemes-)Borzovát is.²⁷

A megye fentiekben vázolt politikai határai azonban nem mindenütt estek össze természetes, földrajzi határokkal. Borsova megye területe tájilag két élesen elkülönülő részre, az erdős hegyvidékre és az alföldi síkságra osztható, mely utóbbit a Tisza vágta ketté.

A megye egykori északkeleti határa egyben az ország határát is képező Havasok (ma: Beszkidék),²⁸ s itt erednek a Latorca,²⁹ Borsova³⁰ folyók, amelyek számos kisebb folyás és patak, mint a Sebespatak, Szolyva, Obava,³¹ valamint az Ilosva,³² Sárd³³ s az ezekbe tartó erek (a *Cunghwa*, *Kövesdfő*, *Szabatin*,³⁴ *Hannuspatak*, *Középpatak*, *Zúgópatak*³⁵) vizét felvéve futottak ki a síkvidékre. E két nagy folyó a síkságon ágakra szakadva³⁶ mocsaras réteken³⁷ folyt keresztül, illetőleg a Latorca a Sztára, Maconca, Kerepec, Csaronda és a Szernye mocsár (1364: Nagy-tó) vizét levezető Szernye³⁸ patakokkal bővülve, a Borsova pedig a Szipa, Mic és Csaronda³⁹ vizének táplálása után végül is a Tiszába szakadt.

²³ 1232/360: *v. Bagotha, que esset f-rum iob-um S. Regis* SIPOS 1956: 384., 1363/372: *p. Bakta . . . in C-u de Bereg . . . in qua castrenses acclamatorie conditioni annezzi residerent* Z. III. 476.; 1299: *t. castrensiuum Cybek ~ Cybik ~ Cibyk!*, in *C-u de Bereg* GYÖRFFY 1963: 536; 1332: *Paul. et Blas. f-i Moysy f-i Ypsa iob-es castri Bereg nob-es de Harbar de iuxta fl-o Thyche* Z. I. 386.; 1232/360: *t-m nomine Muse usui 5 aratorum competentem, ac a castro de Borsua exceptam, . . . v. Muse* SIPOS 1956: 384., v. ö. GYÖRFFY 1963: 522.

²⁴ MAKSÁI 1940: 178 – 179., GYÖRFFY 1963: 522.

²⁵ V. ö. KANDRA II. 460.

²⁶ 1409: *t. Borsowa* Zs. II/2. 6892. reg. 1416: *p. Borsuus* Z. VI. 395.

²⁷ MAKSÁI 1940: 118 – 119.

²⁸ ANONYMUS [1200] k.: *silva Houos ~ Howos* (SHR. I. 45, 48, 50, 51.); 1270/272/478: *Magnus Alpes* W. VIII. 260. Szolyva; KÉZAI [1283]: *Ruthenorum Alpes* (SHR. I. 165), azaz „Orosz havasok”, melynek orosz elnevezése viszont, „Magyar Hegyek”. Orosz évkönyvek [– 1116]: горы Угорьския (HODINKA 1916: 40, 52, 58.), [– 1292]: горы Угорьские (u. o. 366.). Ld. GYÖRFFY 1963: 519. ROGERIUS 1244: *porta Ruscie, que Montana dicitur* SRH. II. 560.

²⁹ + ?1248/393: *fl. Latharcha ~ Latarcha* GYÖRFFY 1963: 537; 1270: *fl. Lotrucha ~ Loturcha ~ Laturcha* H. VI. 168 – 9. Csépanföldre; 1270/272/478: *aqua Locurtha!* W. VIII. 260 – 2. Szentmiklós; 1321: *fl. Laturcha* A. I. 636 – 8. Dobrony

³⁰ É. n. [1270 – 72] 295: *fl. Borsua* Károlyi I. 22. 1338/339: *fl. Borsua* Doc.Val. 81 – 3. Bilke; 1341/342/508/621/XVIII: *fl. Tulso Borsua* Doc.Val. 90 – 2. Ilosva (Makszemháza)

³¹ 1270/272/478: *aqua Zolwa, riv. Sebuspotok, riv. Olbua* W. VIII. 260. Szolyva, Szentmiklós

³² 1341/342/508/621/XVIII: *fl. Kis Ilosva, fl. Nagy Ilosva* Doc.Val. 90 – 2. Ilosva

³³ 1338/339: *riv. Sard* Doc.Val. 81 – 3. Bilke

³⁴ 1341/342/508/621/XVIII: *fl. Cunghwa, fl. Kuestefew, Zabathpathaka* Doc.Val. 90 – 2. Ilosva

³⁵ 1338/339: *fl. Hannuspatakbyke, fl. Kuzéppatak, fl. Sugopatak* Doc.Val. 81 – 3. Bilke
³⁶ + ?1248/393: *fl. Holhlaturcha* GYÖRFFY 1963: 537. Csépanföldre; 1321: *fl. Houthaturcha* (Holtlaturca) A. I. 636 – 8. Dobrony

³⁷ + ?1248/393: *pratum Zopoch* GYÖRFFY 1963: 537. Csépanföldre

³⁸ + ?1248/393: *fl. Ztarazada, fl. Machaluncha, fl. Kerepech, fl. Scerneue* GYÖRFFY 1963: 537. 1282/379: *fl. Machalmicha, fl. Kerepech, fl. Scerneue* Z. I. 50. Csépanföldre; 1321: *riv. Machanicha pataka, fl. Zyrownua* (Szernye), *Zyrownua, riv. Zcornou pathaka* A. I. 636 – 8. Dobrony; 1326: *fl. Stara* (Dl. 2375) GYÖRFFY 1963: 519. 1356: *fl. Stara ~ Strara* Z. III. 33. Bród; 1321: *fl. Zermua* (Dl. 40.392) GYÖRFFY 1963: 542. Kabala; 1270/272/476/580: *aqua Zyrownua* W. VIII. 260 – 2. Lónya

³⁹ + 1255: *Mych* HOKl. 33. Urkurtelke; 1270/272/476/580: *aqua Chornawoda* W. VIII.

A felsorolt vizek sebesfolyású szakaszain átkelésre alkalmas törmelékkúpok,⁴⁰ hegyekkel, bércekkel, hátakkal közrefogott kisebb medencek,⁴¹ s széles folyóvölgyek tették változatossá, megtelepedésre alkalmassá a hegyvidéket; amíg nyugatabbra, a mocsaras síkságból kiemelkedő szigethegyeknek⁴² (Beregszász, Kászony, Nagybégány, Tarpa) volt hasonló szerepük. A Tisza mentén számos kisebb, a nagy folyóval párhuzamosan kanyargó, s nagyobb patakokkal is összeköttetésben álló ér vezette el a terület vízfeleslegét.⁴³ A Tiszának és vízgyűjtőinek áradásakor a szétterülő víztömeg csak a gerondokat, homokhákat kímélte meg,⁴⁴ s az ár levonulása után halászásra is alkalmas tavak, mocsaras vízfelületek, berkek maradtak vissza.⁴⁵ A már felsoroltakon kívül okleveleink sok apró kisebb folyás, ér nevét őrizték meg.⁴⁶

Borsova megye nyugati felének fő folyója, s egyúttal északi határa a Tisza volt, vele párhuzamosan haladt a Tisza egyik mellékága, a Sebesdek (mai nevén Járat), amely Zsurknál a Zsovány nevű nagy tiszából szakadt ki, s Tiszabercelnél tért vissza az anyafolyóba.⁴⁷ E fontos „járat” középkorban sem egységes nevére csak visszakövetkeztetni tudunk: Kapus,⁴⁸ Gyalap⁴⁹ neveken tűnik fel, s egyedül Beszterec falu nevében (vö. szláv Bystrica) őrizte meg eredeti névalakjának szláv nyelvű változatát.⁵⁰ E folyóból, valamint a Tiszából számos kisebb ér szökött ki és ömlött vissza.⁵¹ Különösen e két nagy élővíz között, de az egykor Rétoldalnak

260 – 2. Lónya; 1290/342: *fl. Charnavoda ~ Chornouada* Z. II. 36. Adony; 1299: *fl. Zypoa*, *fl. Mych* Z. I. 92. Márok; 1343: *fl. Churnavada* Károlyi I. 157. Bag; 1344: *fl. Charnoltha ~ Charnavada* Z. II. 99. Kerecseny; 1353: *fl. Styppa ~ Scypa* Z. II. 540. Márok

⁴⁰ 1341/342/508/621/XVIII: *ad vadum lapideum vulgo Kurew* (Kőrév) Doc.Val. 90 – 2. Ilosva

⁴¹ 1341/342/508/621/XVIII: *mons Jauvor*, (Jávör), *Bercz, colles Haatth* (ma: Hát hegy), *montem Barlangum* (Borló hegy) Doc.Val. 90 – 2. Ilosva; 1338/339: *mons Dobouch*, *mons Juuar* (Jávör), *berch Herked* Doc.Val. 81 – 3. Bilke

⁴² 1349: *mons Baturheg* Z. II. 403. Beregszász; 1353: *p. Hegy* Z. II. 540. Márok

⁴³ 1270/272/476/580: *aqua Kochua* (Kocsua), *riv. Hillinnua, aqua Boltrag* (Bótrágy), *riv. Jaznow, aqua Zabezwł* W. VIII. 260 – 2. Lónya; 1290/342: *fl. vulg. Hatarpotak*, *fl. Bochogo*, *fl. Lapusreketya* Z. II. 35 – 6. Adony; 1324: *riv. Kouachpotoka* A. II. 160., 1336: *fl. Kouachpataka* A. III. 311. Badaló; 1344: *fl. Meelthow*, *fl. Soltmusere*, *fl. Reznepathaka* Z. II. 99. Kerecseny; 1343: *fl. Galnaspatak*, *fl. Hydeghpatak*, *fl. Sebeserpataka* Károlyi I. 157. Bag

⁴⁴ 1290/342: *campus Zaruashomok* (Szarvashomok) Z. II. 36. Adony; 1344: *lacus Remethegorongia, collis Tornahomoka* Z. II. 98 – 99. Kerecseny; 1343: *t. Kerekhomuk* Károlyi I. 157. Bag

⁴⁵ + ?1248)393: *stag. Spanthoa* (Ispántava), *stag. Vztro* (Osztoró), *Sulmus tho* (Sulymostó) GYÖRFFY 1963: 537; 1270: 2 *lacus Vechke* H. VI. 168 – 9. 1282/379: *stag. Spantoa, stag. Vztro, stag. Thamas Egre* Z. I. 50 – 51. Csépanföldre; 1270/272/476/580: *stag. Kouachna, locus Harastor!* (Haraszttó), *stag. Sartow* (Sártó), W. VIII. 260 – 2. Lónya; 1290/342: *pisc. Bydistou* (Büdüstó), *lacus Baranya, lacus Melepir, lacus Rekekyas* Z. II. 35. Adony; 1300: *pisc. Thou* H. VII. 288. Halábor; 1344: *lacus Remethegorongia, lacus Solmus* (Sulymos), *piscature Kolozue* (Kolozsvize) Z. II. 98. Kerecseny

⁴⁶ 1270: *Thamasegre* Z. I. 22. Csépanföldre; 1290/342: *Jakoueze* (Jákóvize) Z. II. 36. Adony; 1299: *riv. Sumus Pothok* Z. I. 92., 1353: *minorem fl-m Sumuspataka ~ Sumuspataka* Z. II. 541. Márok; 1349: *ultra dictam er* (Ér) Z. II. 401. Daróc; 1356: *riv. Saliceum fizes Eyr* (Füzes ér) Z. III. 33. Bród

⁴⁷ NYÁRÁDY 1941: 10.

⁴⁸ 1381: *fl. Kapus* Z. IV. 200. Döge

⁴⁹ 1268/365: *fl. Tholup* W. VIII. 199., é. n. [1268]333: *fl. Golup* Z. I. 415., 1337: *fl. Gohub* A. III. 345. Kék

⁵⁰ MELICH 1925 – 9: 193, 195, 220 – 1.

⁵¹ + 1214/334: *foss. Piscarscher* F. III/1. 156. Kanyár; 1325/332: *pisc. Orozdere* A. II. 230. Laktelek; 1347: *Belchepatak* Z. II. 278. Szalóka; 1381: *fl. 1 Zolerer, Er Zolther*, *fl. bokareue* (Bokaréve), *ligeteszeg aquo*, *Er poya* (Érfolyás), *piscaroser*, *fl. Zolther, Er verecheer* Z. IV. 198 – 202. Döge

is nevezett Rétköz területén tavak sokasága tarkította a tájat;⁵² közöttük száraz-szigetek,⁵³ É, ÉNY – D, DK-i irányú félszigetek, úgynevezett gorondok,⁵⁴ továbbá közök,⁵⁵ a folyókanyarulatokban szegek⁵⁶ húzódtak meg. A vízparti emelkedettebb helyeket tetőnek, főnek hívták.⁵⁷ A Tisza és a vele összefüggő vizek apadásakor szigetkaszálók⁵⁸ bukkantak ki a víztengerből, morotvák⁵⁹ mocsarak,⁶⁰ vizes berkek,⁶¹ fertők és dagonyák⁶² maradtak vissza. A Tiszától távolosabb részekben lefolyástalan erek,⁶³ tavak⁶⁴ tűnnek szemünk elé, a határjárásokban pedig egyre

- ⁵² 1212/339: *stag. Portouwa* H. VIII. 13. Zsurk; 1268/365: *stag. Eleutow, Gurghad, Wsund, Kulbeer, Kurmar, Malathoua ulgo nom., Wruzd, Kuhubur, Malathoua et alia duo similiter* W. VIII. 199., é.n. [1268]333: Z. I. 415., 1337: *stag. Eleuthow* (Előtő), *Gurghab, Vsuind, Pulber, Kermul, Moluntaua* (Malomtava), *Vruzd, Kuchkur, Moluntaua et alia duo similiter* A. III. 345. Kék; 1316: *pisc. Belche . . . prope Tyciam* A. I. 403.; 1324: *Kosthou* Z. I. 266. Ajak; 1325/332: *pisc-s Keulges, Kewgestokaya, Inewwezad, Kolobar, Gyurud, Wereshid, Hidalia, Humukzug, Lapuhus, Zathuna, Fyuzes, Rewthokaya, Bokud, Reketha, Dombuth, Gyungusnaralia, Prepostoua, Nyarasd, Iuantokaya, Merse, Forgianagus, Mergusd, Orozdere, Kyraltoua, et Zultha* A. II. 230. Laktelek; 1329: *pisc. Gyalmas-thou* Z. I. 321, v.ö. Z. I. 327, 329, 334, 343, 344. Veresmart; 1333: *pisc-is Keulges, Kewgestokaya, Nogthow, ynewwezad, Kolobar, Gyurud, vereshid, Vsuend, Kurmul, Dumbuch, Gyungusnaralia, prepostoua, Nyarasd, yuathokaya, item Mersee, forgianagus, Mergusd, Hidalia, et alia pisc. similiter Hidalia, Humukzug, Lapuhus, Zathuna, Kuchkur, et fyuzes, item elewtho, Rewthokaya et Bokud, in super Reketha et Oruzd, Oruzdere, Kyral-thou et Zultha* Z. I. 412. Kék; 1345: t. *Elewthou in C-u Zabouch* Z. II. 178. Tuzsér; 1353: *pisc. Thelectthow* (~Thelektow), *Gerolth et Apatihaua* (~Apatthaua), *pisc. Kyraltaua* Bánffy J. 194. Hene; 1354: *lac. poptoua, lac. Kathynia* Z. II. 581. Tuzsér; 1355: *stag. Ortaua* (Órtava) *lac. Titie Kyseuren* (Kisörvény) Z. II. 589. Tuzsér; 1371: t. *Karoztou* (Kárásztó) *in C-u de Zabolch* Z. III. 434. Eszeny; 1374: *stag. Temlesto, stag. Faggyasto* Z. III. 536. [NyÁL T. 99. (1847): Tömlös tava, Faggyas] Bodon; 1381: *stag. Furto* (Örtő), 1 *magnum stag. feyertou, stag. Gyalmastou* Z. IV. 201 – 3. Döge
- ⁵³ + 1214/334: *insula Chultukilde . . . et . . . Chebowenar* F. III/1. 474. Kanyár; 1324: *prat. Kuhmazygete* [NyÁL T. 195. (1866): Konyhaszög], *Batazegete* Z. I. 266. Ajak; 1350: *insula* Z. II. 435. Anares; 1381: 1 *Zygeth inter aquas palusas* (így), 1 *Zygeth Nogkerthege*, 1 *zygeth Bothlaza dictum, insula Zygeth Bothlaza dictum, insula Zygeth* Z. IV. 198 – 201. Döge
- ⁵⁴ 1355: *Gurund* Z. II. 589. Tuzsér
- ⁵⁵ 1268/365: *locus Keteleukuz* W. VIII. 199. Kék, v.ö. A. III. 345.
- ⁵⁶ 1336: p. *Kathzegh* Z. I. 484. Kádszeg; 1381: *locus Zylaszeg, ad ligeteszeg aquo, locus Kerthueleszeg, locus Nyreszeg, locus Zolakoszeg* Z. IV. 198 – 201. Döge
- ⁵⁷ 1219/550: *Thoufeu* VR. 1. §. 232. Hene; 1268/365: *Bagdan tethew* W. VIII. 199. Kék; . é.n. [1272 – 90]: *caput Woych* Z. I. 70. Pap; 1324: *meta principalis feuhatar* Z. I. 264. Ajak; 1355: *prat. Kalangafeu* Z. II. 580., v.ö. Z. II. 588. Tuzsér
- ⁵⁸ 1324: *prat. Kuhmazygete* Z. I. 266. Ajak; 1381: *ad 1 prat. egres . . . 1 zygeth* Z. IV. 200. Döge
- ⁵⁹ 1212/339: *stag. quod vulgo dicitur mortus* H. VIII. 14. Zsurk
- ⁶⁰ + 1214/344: *stag. deWers* (Dévéres), *stag. Zadona paludes Kumuloer, stag. Meyle Eurim* (Mélyörvény) F. III/1. 473 – 4. Kanyár; 1325: *stag. Bulue* (Bölve) A. II. 175. Beszterec; 1381: 1 *Zygeth inter aquas* (így) *scilicet Bokareu et Torbaz, stag. Kyserelye* Z. IV. 198 – 202. Döge
- ⁶¹ 1354: *Nemus viminum vulg. rakatye, ad . . . nemus Salicum* Z. II. 573. Ajak; 1354: *nemus Kalanga* Z. II. 580. Kálonga
- ⁶² 1268/365: *fertew* W. VIII. 199., 1337: *Bokanfertew et ante Fertew* A. III. 345. Kék; *portio Daganas* (Dagonyás) Z. II. 4435. Anares
- ⁶³ 1283: fl. *Er, fl. Kopolch* (Kapolcs) F. V/3. 195. Kiskércs; 1347: *palus Kurespatak* A.V.47. Tét
- ⁶⁴ 1283: *stag. Vrtowoa* F. V/3. 195. Kiskércs; 1343: *Nic. de. Feyrthow* Kállay 679. reg. Fehértő; 1320 k.: p. *Muchustov* Z. I. 190., 1339: p. *mohuusto* Z. I. 562. Mohostó; 1347: *stag. Ladastou, stag. Apathtoua* A. V. 47. Tét

gyakrabban fordulnak elő homokdombok, halmok,⁶⁵ béceek, háta⁶⁶ ligetek,⁶⁷ száraz-völgyek⁶⁸ nevei.

A megye fafajtaiból legtöbbször a tölgyet⁶⁹ említik, nemcsak keresztel jelzett határjelként,⁷⁰ de irtott erdőként is.⁷¹ A vizes helyeket kedvelő fűz,⁷² nyír,⁷³ nyár,⁷⁵ éger és szil,⁷⁶ a hegyvidéken gyertyánnal kevert bükk és a juhar⁷⁷ határozta meg területünk erdőtakaróját. Az erdők mellett rengeteg bokros, tövises hely,⁷⁸ valamint rekettyés⁷⁹ található egy-egy falu határában, s feltűnik a som,⁸⁰ a vadkomló⁸¹ neve, itt-ott gyümölcsfa, legtöbbször körte⁸² gazdagította a növénytakarót.

- ⁶⁵ é.n. [1272 – 90]: 1 *Holum* Z. I. 70. Pap; 1325/332: *pisc. Humukzug* A. II. 230., 1333: ≈ Z. I. 412. Laktelek, Kék; 1353: *monticulus Homok* Bánffy I. 194. Hene; 1354: *t. humuk, t. vulg. dumb* Z. II. 573 – 4. Ajak; 1355: *monticulus vulg. holm* Z. II. 589., *monticulus vulg. Domb* Z. II. 597. Tuzsér; 1374: *tumorem t. vulg. domb, 2 monticulus sabulosos, locos Bechekumuku* Z. III. 535 – 6. Bodon; 1381: *locus Salyanhomoka, mons sabulosus* Z. IV. 198. Döge
- ⁶⁶ 1268/365: *beerch* W. VIII. 199., é.n. [1268]333: *ad 1 Berch* Z. I. 415. Kék; é.n. [1272 – 90]: *ad 1 Berch, campo Tymo Berch, collis Zqurgo* Z. I. 69 – 70. Pap; 1337: *berch* A. III. 345. Kék; 1352: *berch* Bánffy I. 184. Zsurk; 1354: *Berch* Z. II. 580. Tuzsér; 1381: *Beerch inter lacusuleg et veruleg* Z. IV. 199. Döge
- ⁶⁷ 1270: *ad 1 locum Ligeth* Z. I. 22. Csépfölde; é.n. [1272 – 90]: *1 liguet* Z. I. 69. Pap; 1352: *lygeth, ligeth* Bánffy I. 184. Zsurk
- ⁶⁸ 1324: *1 locum aranazou* (aranyaszó) Z. I. 266. Ajak
- ⁶⁹ 1268/365: *1 a.-em ilicis, 1 magnam a.-em ilicis* W. VIII. 199., v.ö. é.n. [1268]333: Z. I. 415., 1337: A. III. 345. Kék; é.n. [1272 – 90]: *a. Tul* Z. I. 69 – 70. Pap; é.n. [1272 – 90]: *p. Thulgyus* Z. I. 72. Tölgyes; 1280 k.: *a. quercus* Z. I. 46. Surány; 1290/342: *2 a.-ibus iliceis* Z. II. 35. Adony; 1321: *a. teulga* A. I. 637. Dobrony; 1324: *a. ilicis* A. II. 160., 1336: ≈ A. III. 311. Badaló; 1325/332: *pisc. Dumbuth* A. II. 230., 1333: *pisc. Dumbuch* Z. I. 412. Laktelek, v.ö. MIKESY 1940: 8.; 1344: *a. ilicis* Z. II. 99. Kerecseny; 1348: *a. ilicis* Z. II. 294. Daróc; 1353: *a. Ilicis* Z. II. 540. Márók; 1374: *1 a. ilicis sicca* Z. III. 535. Bodon; 1381: *a. Ilicis* Z. IV. 201. Döge
- ⁷⁰ 1270: *1 a.-em ilicis cruce signatam, a. ilicis in qua est crux* Z. I. 22. Csépfölde; 1290/342: *2 a.-ibus iliceis ad modum crucis metas consignassent* Z. II. 35. Adony; 1270: *2 magnas a.-es ilicis signatas* W. VIII. 260. Lónya; 1336: *a. ilicis cruce signatam* A. III. 311. Badaló;
- ⁷¹ 1290/342: *nemus Tulgeserezuen* (Tölgyeseresztvény) Z. II. 36. Adony; 1344: *siluulam ulgo erezhuen* Z. II. 99. Kerecseny;
- ⁷² + 1214/334: *locus Rathyfuze* F. III/1. 473. Kanyár; 1268/365: *1. a. salicis* W. VIII. 199., v.ö. Z. I. 415., A. III. 345. Kék; 1325/332: *pisc. Fyuzes* A. II. 230., 1333: *pisc. fypwzes* Z. I. 412. Laktelek, Kék; 1348: *1 a. salicis* Z. II. 294. Daróc; 1354: *Nemus Salicum* Z. II. 573. Ajak; 1356: *ad. riv.-m Saliceum fizes Eyr* Z. III. 33. Bród
- ⁷³ 1381: *locus Nyreszeg* Z. IV. 200. Döge
- ⁷⁴ + 1214/334: *insula... que vocatur Chebowenar* F. III/1. 473. Kanyár; 1270: *a. naarfa* Z. I. 22. Csépfölde; 1324: *a. vulgo naarfa dicitur* A. II. 160., 1336: *fejnyar* A. III. 311. Badaló; 1325/332: *pisc. Gyungusnaralia* (Gyöngyösnyalja), *pisc. Nyarasd* A. II. 230. Laktelek; 1333: ≈, ≈ Z. I. 412. Kék;
- ⁷⁵ + 1212/334: *Wizeskeures* (wizeskevrus) F. III/1. 473. Kanyár; 1270: *a. kevrusfa* Z. I. 22. Csépfölde; 1336: *a. vulgo Kevrus* A. III. 311. Badaló
- ⁶⁷ 1324: [silva] *Egur* Z. I. 266. Tass; 1336: *a. zyl* A. III. 311. Badaló; 1381: *prat. egres, 2a.-es fraxinii gravis vulg. Zyl, silva Egrus* Z. IV. 199 – 202. Döge
- ⁷⁷ 1338/339: *fl. Hannuspatakbyke* Doc. Val. 81 – 3. Bilke; 1341/342/508/621/XVIII: *mons Jauuor* Doc. Val. 90 – 2. Hosva; 1353: *2 a.-es ulgo Gyurthyjan* Z. II. 540. Márók
- ⁷⁸ 1354: *dumi Salicum, dumi viminum* Z. II. 573. Ajak; 1354: *locus viminosus* Z. II. 589. Tuzsér
- ⁷⁹ 1212/339: *vimina, que vulgo dicuntur rekethia* H. VIII. 14. Zsurk; 1290/342: *lacus Re-ketyas, fl. Lapsureketya* Z. II. 35 – 6. Adony; 1299: *fructices Paznan Rekethya* Z. I. 92. Márók; 1325/332: *pisc. Reketha* A. II. 230. Laktelek, v.ö. 1333: ≈ Z. I. 412. Kék; 1344: *simarakathyaia* Z. II. 99. Kerecseny; 1354: *nemus viminum vulg. rakatye* Z. II. 573. Ajak; 1354: *dumos vulg. Rakatya* Z. II. 581. Tuzsér; 1381: *Rakatyas* Z. IV. 199. Döge
- ⁸⁰ 1299: *riv. Sumus Pothok* Z. I. 92. Márók
- ⁸¹ + 1214/334: *paludes Kumuloer* (Komlóér) F. III/1. 473. Kanyár; 1341/342/508/621/XVIII: *p. Komlos* Doc. Val. 92. Komlós
- ⁸² 1328: *p. Almas* Kállay 315. reg. Almás; 1399: *p. Curthuelustheluk* Z. I. 565., 1349: *t.*

Előttünk áll tehát az a terület, amelynek IX–XIII. századi múltját, azonbelül kialakulását, gazdasági és politikai életét, végezetül szellemi kultúráját veszüük majd szemügyre.

NÉMETH PÉTER

IRODALOMJEGYZÉK

- A. = Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Andegavensis. Szerk. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. Bp. 1878–1920. (Mon. Hung. Hist. Dipl.)
- BALÁSSY 1872 = Balássy Ferenc: Visszhangul Botka Tivadarnak a vármegyéinkről frott közleményeire. *Századok*, VI (1872) 231–237., 306–316., 377–386., 447–454.
- BALÁSSY 1873 = Balássy Ferenc: Visszhang Botka Tivadar Tájékozáására a vármegyék alakulása kérdésében. *Századok*, VII (1873) 81–99., 153–171.
- BALÁZS 1939 = Balázs Éva: Kolozs megye kialakulása. Bp. 1939. (Település- és népiségtörténeti értekezések, 3. sz.)
- BARTHA 1968 = Bartha Antal: A IX–X. századi magyar társadalom. Bp. 1968.
- Bánffy = Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez. Szerk. Varju Elemér, Iványi Béla. I–II. Bp. 1908–1928.
- BOTKA 1870–72 = Botka Tivadar: A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről. *Századok*, IV (1870) 499–522; V (1871) 297–309., 388–398; VI (1872) 23–38., 67–85., 135–148.
- BOTKA 1872 = Botka Tivadar: Tájékozási Balássy Ferenc „Visszhangjai” körül, a vármegyék első alakulásáról. *Századok*, VI (1872) 532–548., 704–708.
- CSATÁRY–MÓCSY 1969 = Csatári Dániel–Mócsy András: A régészet és a történettudomány együttműködésének kérdései. *MTA II. Oszt. Közleményei*, 18 (1969) 227–265.
- Doc. Val. = Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. Curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Gáldi ed.: Antonius Fekete Nagy et Ladislaus Makkai. Bp. 1941. Études sur l’Europe Centre-Orientale 29.)
- F. = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Budae, 1829–1844.
- FÜGEDI 1938 = Fügedi Erich: Nyitra megye betelepülése. Bp. 1938. (Település- és népiségtörténeti értekezések 1. sz.)
- GYÖRFFY 1958 = Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. *Századok*, 92 (1958) 12–87., 565–615.
- GYÖRFFY 1963 = Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1963.
- H. = Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Vég hely Dezső. I–V. Győrött, 1865–1873, Ipolyi Arnold, Nagy Imre, és Vég hely Dezső. VI–VIII. Bp. 1876–1891.
- HODINKA 1916 = Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916.

Kurthueles ~ *Kerthueles* ~ *Kurthuelus* Bánffy I.159. Körtevélyestelek; 1348: *a. piri* Z.II.294. Daróc; 1354: *a-es piri* Z.II. 573. Ajak; 1356: *3 a-es pyry* Z.III.33. Bród; 1381: *locus Kerthueles*, *2 a-es piri*, *a. piri*, *locus Kerthueleszeg* Z.IV.198–200. Döge

- HOKI. = Hazai Oklevéltár 1234–1536. Szerk. Nagy Imre, Deák Farkas és Nagy Gyula. Bp. 1879.
- HOLUB 1929 = Holub József: Zala megye története a középkorban. I. Pécs, 1929.
- HOLUB 1938 = Holub József: A királyi vármegyék eredete. *SzIEml.* II. Bp. 1938. 71–106.
- ICZKOVITS 1939 = Iczkovits Emma: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Bp. 1939. (Település- és népiségtörténeti értekezések 2. sz.)
- JAKÓ 1940 = Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp. 1940. (Település- és népiségtörténeti értekezések 5. sz.)
- KANDRA 1884 = Kandra Kabos: Szabolcs vármegye alakulása. Bp. 1884. (Akadémiai Értekezések)
- KANDRA I–IV = Adatok az egri egyházmegye történelméhez. Szerk. Kandra Kabos, Leskó József. I–IV. Eger, 1885–1908.
- Kállay = A nagykállói Kállay-család levéltára. I–II. Bp. 1943. (A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Kiadványai 1–2.)
- Károlyi = A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. Sajtó alá rendezte Géresi Kálmán. I–V. Bp. 1882–1897.
- LEHOCZKY 1872 = Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye keletkezése. *Századok*, VI (1872) 455–466.
- LEDERER 1959 = Lederer Emma: A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Bp. 1959.
- MAKSAI 1940 = Maksai Ferenc: A középkori Szatmár megye. Bp. 1940. (Település- és népiségtörténeti értekezések 4. sz.)
- MÁLYUSZ 1922 = Mályusz Elemér: Túróc megye kialakulása. Bp. 1922.
- MELICH 1925–1929: = Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. Bp. 1925–29. (A magyar nyelv-tudomány kézikönyve, I. 6.)
- MÉRI 1948 = Méri István: A magyar nép régészeti emlékeinek kutatása (X–XVI. század). Bp. 1948. (Magyar Népkutatás Kézikönyve, I. 2.)
- MOLNÁR 1949 = Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Bp. 1949.
- NyÁL. T. = Állami Levéltár, Nyíregyháza. Térképtár.
- NYÁRÁDY 1941 = Nyárády Mihály: Kék község történelmi földrajza. Nyíregyháza, 1941. (A Bessenyei-Társaság Kiadványai 5. sz.)
- PAULER 1882 = Pauler Gyula: Megye? Várispánság? *Századok*, XVI (1882) 202–222.
- PESTY 1880 = Pesty Frigyes: Az oltúnt régi vármegyék. Bp. 1880.
- PESTY 1882 = Pesty Frigyes: A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században. Bp. 1882.
- Reg.Arp. = Az Árpád-házi királyok oklevelinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica.* I–II/1. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1923–1943, II/2–3. Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp. 1961.
- SIPOS 1956 = Sipos Zsigmond: A „Keresztyén Urak adománya” *MNy.* 1956. 384–387.
- SRH. = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Budapestini 1937–1938.
- SZABÓ 1937 = Szabó István: Ugocea megye. Bp. 1937. (Magyarság és Nemzetiség I. sor. 1. kötet)
- TAGÁNYI 1901 = Tagányi Károly: A honfoglalás és a királyi vármegyék. *Szólnok-Dobokavármegye monographiája.* I. Deés, 1901. 227–230.
- TAGÁNYI 1913 = Tagányi Károly: Vármegyéink eredetének kérdései. *Történeti Szemle*, II (1913) 510–541.

- Vat. = Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Ser. I. Tom. I–IV. Bp. 1885–1891.
- VÁCZY 1958 = Váczy Péter: A korai magyar történet néhány kérdéséről. *Századok*, 92 (1958) 265–345.
- VR. = Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű hasonmásával együtt. *Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a 1500 illustratum sumptibusque capituli Varadiensis lat. rit. Curis et laboribus Ioannis Karácsnyi et Samuelis Borovszky editum*. Bp. 1903.
- W. = Árpádkori új okmánytár. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Közzé teszi Wenzel Gusztáv I–XII. Pest, Bp. 1860–1874. (Mon. Hung. Hist. Dipl.)
- Z. = A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő*. Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghegy Dezső, Kramerer Ernő, Lukács Pál. I–XII. Pest, Bp. 1871–1931.
- Zs. = Zsigmondkori oklevéltár. Összeállította Mályusz Elemér. I–II. Bp. 1951–1958.

DIE NATURGEOGRAPHIE DES GRENZKOMITATES BORSOVA

Das arpadenzeitliche Grenzkomitat Borsova lag am nordöstlichen Teil des Karpatenbeckens. Seinen Bereich kann man aus der Verbreitung der Burggüter von Borsova, aus den Komitatsbenennungen und aus der Ausbreitung seines Dechanates bestimmen. Diese, oben erwähnten Quellen beweisen, dass das ehemalige Komitat Borsova nicht nur das spätere Komitat Bereg einschloss, sondern auch das Territorium westlich und südlich der Oberen-Theiss: „Felső-Szabolcs” (as Obere-Szabolcs), das spätere Vizedekanat Kisvárdá.

In dieser Studie wird nach dem Bestimmen des Bereiches die geschichtliche und physische Geographie dargelegt.

Mit Hilfe der Urkunden wird zuerst die Hydrographie, dann werden die Höhenverhältnisse und zuletzt die Pflanzendecke bekannt gemacht. Diese Studie ist das Vorwort der Kandidaturarbeit „Borsova határmegye kialakulása” (Die Ausbildung des Grenzkomitates Borsova).

P. NÉMETH